

Ключевые слова: гуманистическое воспитание, хоровое воспитание, дети школьного возраста, аксиологический и праксеологический подходы.

Key words: humanistic education, choral education, school-age children, akseolohichnyy and praxiologichnyy approaches.

Подано до редакції 18.10.2010.

Рекомендовано до друку канд. пед. наук, доц. Бодровою Т.О.

УДК 37

© 2010

Липа Н.В.

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ВІДНОСИН В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сьогодні відносини в освітньому просторі далекі від толерантної взаємодії, крім того, істотно впливають на особистість учнів агресивні відносини у зовнішньому світі. Жорстокість і насильство – негативні соціальні явища, які поширюються серед учнів та молоді. Тому найважливіше завдання сучасної школи – формування особистості людини як носія гуманістичних поглядів, ідеї толерантності в міжетнічних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У розвитку теорії відносин є ціла низка фундаментальних досліджень. Праці А.Ф.Лазурського, В.Н.Мясищева присвячені загальній характеристиці, структурі та функції міжособистісних взаємин. Проблемам взаємовідносин, які виникають у дитячому середовищі, велику увагу приділяли такі педагоги: Л.М.Толстой, К.Д.Ушинський, Н.К.Крупська, А.В.Луначарський, А.С.Макаренко та ін.

Психологічному аспекту розвитку особистості у її зв'язках та відносинах присвячені праці психологів Б.Г.Ананьєва, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна та ін. Проблема міжособистісних відносин мала свій розвиток та конкретизацію у роботах І.П.Белкіна, А.В.Петровського та ін. У зарубіжній педагогіці взаємини досліджували К.Роджерс, Р.Уайлі, З.Фрейд, Е.Фром, К.Хорні та ін.

Сучасні дослідники-науковці розглядають теорію відносин з різних боків у нових умовах суспільства: Є.Ю.Єрмакова, К.П.Овчиннікова, А.М.Сапожников та ін. А.Г.Асмолов, Р.Р. Валітова, Л.Г. Федоренко та ін. – цілий ряд авторів, які займалися проблемою толерантності у широкому розумінні, розкривали основні положення ролі та місця толерантності у суспільному житті.

Питання формування толерантності та толерантних відносин у дітей та дорослих було висвітлено у роботах та програмах Г.У.Солдатової, Л.А.Шайгерової, О.Д.Шарової, К.Фопеля, Л.В.Байбородової та ін.

Формулювання цілей статті... У ході цілеспрямованої виховної роботи створюються умови для формування в учнів толерантного свідомості, толерантних відносин. Важливо бути терпимим по відношенню один до одного, що дуже непросто. "Педагогіка співробітництва" та "толерантність" – це ті поняття, без яких неможливі будь-які перетворення в сучасній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження... Проектування толерантного освітнього простору класу, яке є основою толерантної освітньої системи школи, будується на принципах гуманізації, інтеграції, культуровідповідності, варіативності та гнучкості. Толерантна культура багатоаспектна, і будувати освітній простір необхідно з урахуванням, як мінімум, трьох складових:

- готовності адміністрації освітнього закладу сприяти вчителям щодо впровадження в культуру школи педагогіки толерантності,

- толерантності вчителів як зовнішньої, так і внутрішньої (загальний рівень толерантності, етнічна та соціальна толерантність, а також комунікативна толерантність як відсутність нетерпимості в спілкуванні з іншими людьми),

- сприйняття учнями освітнього середовища як толерантного.

Діяльність адміністрації важливо направити на створення психолого-педагогічних умов формування толерантного освітнього середовища. До них відносяться:

- гуманізація відносин суб'єктів освітнього процесу,
- установка на толерантні відносини, які проявляються в готовності учнів та вчителів до взаємодії, діалогу і співпраці,
- підвищення комунікативної культури всіх учасників освітнього процесу.

Ця діяльність зачіпає всіх суб'єктів освітнього процесу і реалізується в таких формах роботи, як консультування адміністрації освітніх установ з проблем організації толерантної освітнього середовища, впровадження здоров'язберігаючих технологій в освітній процес, психологічні тренінги та групові дискусії для вчителів та учнів.

Необхідність психологічної підтримки дитини протягом усього періоду навчання і на всіх етапах формування особистості очевидна, оскільки сприяє не тільки його розвитку, а й збереженню психічного здоров'я. І в цьому найголовнішу роль відіграють вчителі школи. На початковій стадії формування дитячого колективу важливо забезпечити емоційну комфортність у взаєминах між учнями та педагогами, демонструвати навички

безконфліктного спілкування і вести роботу щодо прищеплювання їх школярам, розвивати емоційну гнучкість, критичне мислення, здатність до співпраці, самоконтролю. На думку учнів, вчитель, який відрізняється спокійністю, витримкою, здатністю підібрати підхід до оточуючих, створює емоційно-позитивну атмосферу в класі, психологічно комфортні умови для самореалізації і пізнавальної діяльності школярів, стимулюючи таким чином інтерес до предмету і підвищення навчальної мотивації в цілому. Однак внаслідок емоційних перевантажень у вчителів часто проявляється:

- роздратованість, зовнішньою ознакою якої служить комунікативна нетерпимість, що виражається у неприйнятті індивідуальності іншої людини,
- категоричність або консерватизм в оцінках інших людей,
- прагнення перевиховати партнерів,
- використання себе в якості еталона при оцінці поведінки та образу думок інших людей,
- нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створюваному іншими людьми,
- невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікбельними партнерами, прощати іншим помилки, пристосовуватися до їх характеру, звичками і бажанням.

Діяльність педагога з формування толерантної взаємодії між вчителем і учнем повинна здійснюватися як на уроках, так і в позакласній роботі. Важливо вибудовувати відносини зі школярами на основі співробітництва, звертаючись до кожного з них як до значимої та цінної особистості. Уміння йти на компроміс, домовлятися, здатність без конфлікту переконати іншого у своїй правоті і в той же час захистити його права, сприятиме зближенню інтересів учнів різних національних культур і разом з тим непримиренність до таких антисоціальних явищ, як фашизм, наркоманія, расизм, – ось позиція толерантного вчителя. Толерантність педагогів проявляється в їх поведінці: у здатності спокійно розібратися в конфлікті між учнями, з розумінням ставитися до їх навчальних досягнень і зовнішньому вигляду, вчинків.

Виховання толерантності учнів – складний і тривалий процес. Першочергова умова для створення комфортного оточення дитини – стриманість дорослих в критичних ситуаціях, вміння контролювати та керувати своїми емоціями, не розвивати, а гасити деструктивні конфлікти. Психологічний дискомфорт дитини, пов'язаний з низьким рівнем стійкості до стресу, практично нульовою толерантністю, позначається на його успішності і фізичному здоров'ї. На думку М.К.Смирнова, "учень, для якого відвідування школи – важке випробування, щоденно залишає в її стінах частинку свого здоров'я". Особливої актуальності проблема виховання толерантності набуває в умовах багатонаціональних колективів, де важливо не допускати прояви нерівності дітей у правах і обов'язках. Самої серйозної уваги сьогодні вимагають високий рівень конфліктності в підлітковому середовищі між представниками різних національностей, частий прояв ксенофобії та екстремізму. Це обумовлено відсутністю в освітньому закладі гуманістичного середовища як основи взаємодії між суб'єктами освітнього процесу, відсутністю прикладів толерантності, неприйняттям толерантності як базової громадянської цінності серед педагогів та батьків. Нерідко зустрічаються батьки, які в разі конфлікту між дітьми, не розбираючись в його суті і причинах, відкрито виступають проти дітей інших національностей.

Практичні стратегії і механізми формування толерантної свідомості поки не розроблені, та й не можуть бути універсальними. Тому доцільно звертати увагу насамперед на формування навичок толерантної комунікації та поведінки – основи побудови толерантного освітнього простору. Для цього необхідні:

- включення в діяльність з побудови толерантного середовища всіх учасників освітнього процесу, включаючи адміністрацію, вчителів та учнів школи;
- облік індивідуальних і статевікових особливостей учнів;
- шанобливе ставлення до особистості всіх суб'єктів освітнього процесу. Поважаючи і приймаючи позицію і думку учня (не обов'язково погоджуючись з ними) і при необхідності коректуючи їх, вчитель показує йому приклад толерантного відношення до людини з іншим поглядом на світ;
- опора на позитивні якості учня: позитивний соціальний досвід, розвиток (нехай навіть у невеликому ступені) конструктивного вміння взаємодії з людьми;
- єдність формування когнітивного, афективного і поведінкового аспектів толерантності;
- діалогізація освітнього простору і опора на співпрацю як провідний тип взаємодії.

На допомогу класному керівнику або заступнику директора з навчально-виховної роботи можна запропонувати матеріал для обговорення з учнями - перелік основних прав кожної людини:

- бути прийнятим як рівний, незалежно від статі, расової та національної належності, віку та фізичного стану;
- відчувати повагу до себе;
- приймати рішення про те, як проводити час;
- просити про те, у чому є необхідність;
- бути вислуханим і сприйнятим серйозно;
- мати свою думку;

- дотримуватися певних політичних поглядів;
- робити помилки;
- говорити “ні”, не переживаючи почуття провини;
- відстоювати свої інтереси;
- говорити “так” самому собі, не відчуваючи себе егоїстом;
- іноді терпіти невдачі;
- говорити “я не розумію”;
- робити заяви, які не потребують доказів;
- отримувати інформацію;
- мати успіх;
- відстоювати свою віру;
- дотримуватися власної системи цінностей;
- мати час на прийняття рішень;
- брати на себе відповідальність за свої рішення;
- мати особисте життя;
- признаватися у незнанні;
- змінюватися (розвиватися);
- вибирати, включатися чи ні в рішення проблем інших людей;
- не нести відповідальності за проблеми інших людей;
- піклуватися про себе;
- мати час і місце для усамітнення;
- бути індивідуальністю;
- запитувати інформацію у фахівців;
- не залежати від схвалення інших людей;
- самому судити про власну значимість;
- вибирати, як вчинити у тій чи іншій ситуації;
- бути незалежним;
- бути собою, а не тим, ким хочуть бачити оточуючі;
- не виправдовуватися.

Висновки... Таким чином, формування толерантних взаємин, виховання толерантності між учнями, між учнями та вчителем – тривалий процес, який повинен відбуватися на протязі всього періоду формування та розвитку особистості. Необхідно, щоб цей процес здійснювався як під час уроків, так і позакласній роботі, тобто був безперервним. Толерантність педагогів створює емоційно-позитивну атмосферу в класі, психологічно комфортні умови для самореалізації і пізнавальної діяльності школярів, стимулюючи таким чином інтерес до предмету і підвищення навчальної мотивації в цілому, та сприяє формуванню толерантних взаємин учнів.

Література

1. Асмолов А.Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта к парадигме толерантности / А.Г.Асмолов // Вопросы психологии. – 2003. – № 4. – С. 3-12.
2. Асмолов А.Г. Формирование установок толерантного сознания как теоретическая и практическая задача / А.Г.Асмолов // Мы – сограждане (СМИ и общество) / Под ред. Л. И. Семиной. – Москва: Бонфи, 2002. – Т. 2. – С. 270-278.
3. Декларация принципов толерантности // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 62-68.
4. Психодиагностика толерантности личности / Под ред. Г.У.Солдатовой, Л.А.Шайгеровой. – Москва: Смысл, 2008 – 172с.
5. Солдатова Г. У. Толерантность – норма жизни в мире разнообразия / Г.У.Солдатова // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 132-135.
6. Синягина Н.Ю. Роль педагога в развитии одарённости младшего школьника / Н.Ю. Синягина // Одарённый ребёнок. – 2005. – № 4. – С. 26-36.

Анотація

У статті розглядається проблема формування толерантних відносин між учнями, між учнями та вчителями. Висвітлені умови при яких діяльність педагога може мати позитивний результат. Основа побудови толерантного освітнього простору – формування навичок толерантної комунікації та поведінки як учнів, так і педагогів. Толерантність педагогів породжує толерантність учнів.

Аннотация

В статье рассматривается проблема формирования толерантных отношений как между учениками, как и между учениками и учителями. Указаны условия, при которых деятельность педагога может иметь положительный результат. Основа построения толерантного образовательного пространства – формирование навыков толерантной коммуникации и поведения как учеников, так и педагогов. Толерантность педагогов порождает толерантность учащихся.

Summary

The article discusses the problem of formation of tolerant attitudes both among students and between students and teachers. Indicate the conditions under which the activities of a teacher can have a positive result. Basis for building a tolerant educational space – the formation of a tolerant communication skills and behavior of both students and teachers. Tolerance breeds tolerance of teachers of students.

Ключові слова: толерантність, освітній простір, співробітництво.

Ключевые слова: толерантность, образовательная среда, сотрудничество.

Key words: tolerance, the educational environment, cooperation.

Подано до редакції 21.10.2010.

Рекомендовано до друку докт. пед. наук, проф. Редькіною Л.І.

УДК 371.382.033

© 2010

Парфілова С.Л.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Вивчення мотивації безпосередньо пов'язано з пошуком джерел діяльності людини, тих спонукальних сил, завдяки яким відбувається будь-яка діяльність, визначається спрямованість поведінки людини. З огляду на це питання дослідження мотивації набуває важливого соціального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У працях вітчизняних психологів і педагогів сформульовані методологічні принципи дослідження проблеми мотивації, що розглядається як одне із стрижневих утворень особистості. У дослідженнях із цієї проблеми наголошується на складності, якісній неоднорідності будови мотиваційної сфери. Так, взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх умов розвитку особистості та її мотиваційної сфери досліджували Б.Г. Ананьєв, В.Г. Леонтьєв, В.М. М'ясищев, С.Л. Рубінштейн. Про зміни в розвитку і формуванні мотивації йдеться у працях В.К. Вілюнаса, Д.Б. Ельконіна, Л.В. Занкова, Г.С. Костюка, Т.І. Шамової, Ю.А. Шарова, П.М. Якобсона. Джерела мотивації розглянуто у працях В.Г. Асєєва, С.С. Занюка, І.А. Джидар'яна, О.Г. Ковальова, Г.С. Сухобської та ін.

Формулювання цілей статті... Ми вважаємо за потрібне проаналізувати найпоширеніші у психологічній науці погляди на сутність мотиву і мотивації, саме визначення яких уже становить певну наукову проблему.

Виклад основного матеріалу дослідження... Питання мотивів поведінки та діяльності широко подано в деяких теоретичних та експериментальних дослідженнях. У зв'язку зі складністю предмета вивчення та певними розбіжностями в розумінні змісту основних понять виникли різноманітні підходи до аналізу проблеми мотивів.

Мотиви трактують як уявлення та ідеї, почуття і переживання, потреби та потяги, спонукання і нахили, бажання і хотіння, звички, думки та почуття обов'язку, морально-політичні настанови та помисли, психічні процеси, стани та властивості особистості, предмети зовнішнього світу, установки і навіть умови існування.

Вихідне значення слова "мотив" визначається його латинським коренем "movere", що в перекладі означає "рухати", "штовхати". У психолого-педагогічних словниках цей термін тлумачиться по-різному:

- 1) як *спонука* до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб суб'єкта;
- 2) як предметно спрямована *активність* певної сили;
- 3) як *предмет* (матеріальний або ідеальний), що спонукає і визначає вибір спрямованості дії;
- 4) як усвідомлена *причина*, що становить підґрунтя вибору дій і вчинків особистості.

У сучасній психології існує два підходи до розуміння сутності мотиву – моністичний та інтегральний.

За моністичного підходу мотив розглядається як один конкретний психологічний феномен. Поширеними є такі погляди на мотив: як на потребу, як на ціль, як на спонукання, як на намір, як на властивості особистості (особистісні диспозиції), як на стан. Крім того, існує розуміння мотиву як формулювання та як задоволеності.

Розглянемо детальніше зазначені вище моністичні концепції, що висвітлюють сучасний стан проблеми мотиву.

Мотив як потреба. Найбільш поширеною є думка про те, що до активності людину спонукає усвідомлена потреба (Л.І. Божович, В.О. Іванников, О.Г. Ковальов, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін.). На думку Є.П. Ільїна, це твердження є слушним, але з низкою зауважень:

- а) потреба не повністю пояснює вчинок;
- б) прийняття потреби як мотиву спричиняє те, що говорять про задоволення мотиву, що є неправильним;
- в) отже, діяльність стає нецілеспрямованою;